
UDK 800.8:801.4
Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno 14.05.1998.

Jan Sabol
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov,
Slovenska republiká

IZ PROBLEMATIKE FONOLOŠKE TIPOLOGIJE

Uloga tipologije "nije samo u konstruirati okvire koji omogućavaju klasifikaciju i usporedbu različitih jezika na osnovi prisutnosti ili odsutnosti određenih pojava, nego i u otkrivati odnose među jezičnim pojavama", koji se ostvaruju "na različitim jezičnim razinama, kao i među pojedinim jezičnim razinama" (Krupa, 1980. str. 119). Karakteristične osobine, odnosno zajednička jezična obilježja, mogu se utvrđivati na svim razinama. Te se osobine najizrazitije očituju u fonologiji, morfologiji i sintaksi, manje u leksiku (o nekim općim pitanjima tipološkoga opisa jezika usp. npr. studije V. Zveginceva, V. Skaličke, E. Benvenista, J. H. Greenberga, R. Jakobsona i A. Isačenka u zborniku *Novoe v lingvistike* 3., 1963., str. 9-121). Zato se može govoriti i o fonološkoj tipologiji.

Unatoč gotovo nepreglednu mnoštvu kontrastivnih, konfrontacijskih pa i tipoloških fonoloških studija (od novijih radova - zajedno s navedenom pripadnom literaturom - vidi npr. Galton 1991., Sawicka 1991., a temeljna je verzija naših zapažanja o fonološkoj tipologiji bila objavljena 1986. godine) V. Skalička (1967) izriče skeptičnu rečenicu: "Eine phonologische Typologie existiert aber noch nicht" (str. 73). Po njegovu sudu tu su još ostala mnoga nejasna mjesta: definiranje univerzalija fonološke tipologije različitih fonoloških sustava, utvrđivanje dimenzija tipološke osnove i njihove povezanosti, odnos između fonološke i gramatičke tipologije. Autor, međutim, ne odustaje: analizira pravilo simetrije, hijerarhije i inkompatibilnosti u fonološkim sustavima, s tipološkoga aspekta klasificira tzv. osnovne i posebne foneme (ograds od takve "diskriminacijske

podjele" fonema - usp. kod E. Paulinyja 1961., str. 26; tu bi se gotovo mogla primijeniti teza o centralnim i perifernim fonemima), istražuje odnose između vokala i konsonanata u sustavu i u tekstu te razmatra mogućnost uvrštenja zakonitosti povezivanja tih dviju osnovnih skupina fonema među ostale tipološke kriterije: tako mu se polisintetski jezici (npr. kineski) otkrivaju kao izrazito vokalski, aglutinacijski jezici (npr. mađarski) naginju konsonantnosti, u izolativnim je jezicima (npr. francuski) stanje slično onome u polisintetskim jezicima u kojima dominira flektivnost (npr. praslavenski) pokazuju visoku vokalnost u repertoaru i u tekstu (detaljno 1960., str. 81-110).

Istraživači na području fonološke tipologije navode i druge primjere nekih univerzalnih jezičnih odnosa među elementima fonološke strukture (usp. Uspenski 1965., str. 14., vidi i pripadnu literaturu): nema jezika bez samoglasnika (unutar vokalskoga podsustava moglo bi se, po našem sudu, govoriti o razlici između jezika koji imaju samo "čiste" vokalske strukture i jezika s "prijelaznim" vokalskim strukturama), nema jezika bez zatvorenih (okluzivnih) suglasnika, u svim jezicima postoje najmanje dvije suprotne artikulacijske pozicije za okluzive, u svim jezicima postoji fonološka opreka između zatvorenih i "nezatvorenih" fonema te slog sa strukturom konsonant-vokal, postoji i složeni uzajamni odnos između opreke kratkih i dugih vokala i dinamičnoga naglaska (usp. pravilo inkompatibilnosti slobodnoga naglaska i slobodne kvantitete - Jakobson, 1931., Krámský 1966.) itd. Tipološki je opis nekih suprasegmentalnih pojava (posebno melodije) uspješno nastojao napraviti M. Romportl (1973., str. 131-136). Autor razlikuje četiri intonološka tipa: 1. jezici kojima intonološku karakteristiku određuje narav sloga, odnosno granica sloga (tonalni, tonemski jezici, npr. kineski); 2. jezici za koje su intonološki karakteristične više semantičke jedinice (riječi); tu je riječ o jezicima s tzv. tonskim (melodičnim) naglaskom; intonološka sredstva ovdje upotrebljavaju na razini fonologije riječi (npr. hrvatski, srpski, slovenski, litavski, švedski, norveški); 3. jezici u kojima intonološka sredstva (a posebno tonski tijek) funkcioniraju u fonologiji rečenice (npr. češki, slovački, ruski); 4. tip u kojemu intonacija nema jezičnu funkciju; u jezicima toga tipa intonološka sredstva uopće nisu relevantna (tamilski); intonološka sredstva (posebice melodija) mogu imati samo funkciju segmentacije govora i općenito funkciju izražavanja stupnja i vrste emocije (riječ je o univerzalnoj intonološko-tipološkoj jezičnoj osobini). Intonološku tipologiju autor ne smatra sastavnicom opće tipologije (granice među intonološkim tipovima ne moraju se poklapati, a često se ne poklapaju s granicama među jezičnim tipovima opće tipologije).

Razumljivo je da je pozornost istraživača i na području fonološke tipologije među zvukovnim sredstvima posebno privlačio slog, složena fonološka jedinica koja integrira segmentalni i suprasegmentalni podsustav (usp. npr. Lekomceva, 1968., Erhart, 1984., Sawicka, 1985., Sabol, 1994., 1997. - te pripadna literatura). Konfiguracija fonskih elemenata u strukturi sloga kao dijela oblika jezičnoga znaka ima i svoje tipološke parametre. Razlike, ali i sličnosti ili "paralelizam" u strukturama slogova u pojedinim jezicima proizlaze iz uporabe "modela" konfiguracije nesonantnih elemenata (fonema s distinktivnim obilježjem

konsonantnosti/marginalnosti) i sonantnih elemenata (fonema s distinktivnim obilježjem vokalnosti/kulminativnosti) i iz fonske realizacije striktur/praecture/inicijala i restriktur/koda. Podemo li od osnovnih spoznaja o hijerarhiji elemenata jezične strukture da je niža jedinica inkorporirana, "urasla" u višu jedinicu (npr. prozodijske osobine riječi strukturno su nadređene prozodijskim osobinama sloga, koje su opet strukturno nadređene prozodijskim osobinama fonema) možemo za fonsko-kombinacijski "najosjetljivije" pozicije u riječi (inicijalnu i finalnu), dakle i za početke prvih i završetke zadnjih slogova riječi, ustvrditi dva tipološka modela sloga. Ti slogovi proizlaze iz mogućnosti konfiguracije fonskih elemenata, diferenciranih prema stupnju sonornosti (od minimuma do maksimuma; relevantnima se ovdje pokazuju tri skupine fonskih elemenata: vokali - sonanti, šumni suglasnici - nesonanti, sonorni suglasnici - nesonanti i sonanti): model "oko" i model "ribica" ("rybka") (Sabol, 1994., str. 221-222; 1997. i dr.).

Iz stručne literature vidi se da se fonološka tipologija intenzivno uključuje u život, iako se stalno bori s određenim problemima. Pojedine teme za rasprave u tome području navest ćemo u sljedećim primjerima.

Tipološki opis jezika ima svoj prauzrok u "prokletstvu" arbitrarnosti jezičnoga znaka, iako arbitrarni odnos između materijalne strane znaka (designatora, označitelja) i idealnoga sadržaja znaka (designata, označenoga) zapravo jamči suvereni odraz zbilje u jeziku i njegovu djelotvornu komunikativnost (argumente vidi u radu Ondruš - Sabol 1987., str. 61). Arbitrarnost se znaka dakle sastoji u činjenici da se jezici prvenstveno razlikuju na razini oblika (više na razini *kako* nego *što*); što se više povećava apstraktnost jezičnih jedinica, to više se jezik približava mišljenju (na liniji zvukovna razina - onomatološka razina - onomaziološka razina - noematska razina), to više se jezici međusobno približavaju, to više se u jezicima očituje univerzalno, ljudsko načelo odražavanja objektivnoga svijeta u našoj svijesti (jezici se jače integriraju na apstraktnim područjima - usp. opoziciju "apstraktnoga" znanstvenog stila i "konkretnoga" umjetničkog stila). U svezi s rečenim valja upozoriti na dijalektiku zvuka i značenja: Podemo li od teze da ljudska svijest, ljudski razum ne odražava predmete objektivne zbilje u "sirovome" stanju, nego u specifično ljudskoj komparativnoj, analitičkoj i uopćavajućoj, apstrakcijskoj obradi (vidi Ondruš - Sabol, 1987., str. 217 i dr.), možemo zaključiti da i prilikom "izbora" zvukovnih sredstava koja se rabe kao nositelji i diferencijatori semantičke informacije (riječ je o distinktivnoj sposobnosti fonema) korisnici u konkretnome jeziku obavljaju selekciju (slično kao pri "izboru" semantički distinktivnih obilježja na onomaziološkoj razini). To možemo pokazati na odnosu triju zvukovnih jedinica u kojima se ostvaruje diferencirana "ravnina" odnosa pojedinačnoga i općega (ovdje polazimo od naše sintetske fonološke teorije - Sabol 1981., 1989. i dr.) - foni, fonemi i morfofonemi (na osnovi ove naše teorije razlikujemo nadalje još dva elementa ili "ravnine" odnosa pojedinačnoga/varijantnoga i općega/invarijantnoga: hipofon - kao maksimalno varijantnu i minimalno invarijantnu fonsku jedinicu i hipermorfofonem - kao najmanju varijantnu i najveću invarijantnu fonsku

jedinicu). Fon je pojedinačan naspram fonemu (fonem je opći naspram fonu i pojedinačan naspram morfofonemima), ali je opći naspram (pojedinačnom) zvuku ljudskoga govora kao objektivne činjenice: iz zvuka u fon "ulazi" ono što postaje relevantno (što kao opće "ulazi" u fonem), ali i ono što je s gledišta fonema irelevantno. Iz toga proizlazi da se jezici na zvukovnoj razini najviše razlikuju na području "najkonkretnijih" zvukovnih jedinica - na razini fona, manje se razlikuju na razini fonema, a još manje na razini morfofonema. Povećanjem apstraktnosti zvukovnih jedinica povećava se razina apstraktnoga, dakle i tipološkoga u svukovnoj strukturi jezika (tu postoji stanoviti paralelizam sa sintaksnom tipologijom u kojoj se ističe povezanost dubinske i površinske strukture, dijateze i aktanta te cirkumstanta). Iz rečenoga za tipologiju proizlazi zaključak da pri "rekogniciranju" zvukovnoga područja u tipološkoj analizi valja poći od za sve jezike jedinstvene fonološke teorije. Pritom pozornost valja obratiti na različite vrste odnosa pojedinačnoga i općeg u zvukovnim jedinicama; upravo se preko morfofonema (preko zvukovne konstrukcije morfema) - kao "predstupnja" osnovne "naravi" morfema - zvukovna razina "izravno" povezuje s morfološkom - koja čini temeljnu sastavnicu tipološkoga opisa jezika. Po našem je sudu u tipološkome istraživanju jezika dobro učiniti usporedbu fonem - morfem - leksem s jedne strane i prozodem - sintagmem - stilem s druge strane. Tako će se "logički" povezati primarne funkcije zvukovnih jedinica na razinama segmenata i suprasegmenata: "suradnja" segmenata s morfološkom i leksičkom razinom te "sudjelovanje" suprasegmenata sa sintaktičkom i stilističkom razinom.

U dosadašnjim se tipološkim istraživanjima zvukovne razine više ističu elementi nego odnosi među njima. Tu je, međutim, značajno (s obzirom na složenost sustavnoga istraživanja) da se posebna pozornost ne posveti samo elementima (fonemima, prozodemima), nego i njihovim osobinama (distinktivnim obilježjima) i odnosima među elementima, kao i njihovim osobinama (fonološke opreke i njihova funkcionalna realizacija). Na toj osnovi valja nastojati sustavnije obuhvatiti odnose među pojedinim pojavama unutar zvukovne razine, kao i njihove odnose prema pojavama s drugih razina jezičnoga sustava (za fonološku bi se tipologiju mogli koristiti i npr. rezultati istraživanja parametara forme, i to formalne varijabilnosti i formalne konstitucije u strukturi morfema - Krupa, 1980.). Stoga se pri istraživanju fonološke tipologije pokazuje da treba proniknuti u bit funkcioniranja neutralizacije (ove se promjene fonskih elemenata pod utjecajem semantičke okoline ostvaruju na razini fona, fonema i morfofonema) u određenim jezicima. U tim se pojavama potpuno očituje i funkcionalno opterećenje fonema i njihovih oponenata, a istodobno se dijalektički povezuju zvukovna i značenjska komponenta u jeziku. Postupak se tu mora provesti od podrobnoga istraživanja neutralizacije i alternacije u konkretnim jezicima - preko mikrotipologije (situacije u srodnim jezicima) sve do makrotipologije.

Ostaje pitanje bi li za tipološki (preciznije - mikrotipološki) opis zvukovne strukture jezika barem ilustrativno značenje imala analiza odnosa zvukovne i grafijske razine (riječ je o problematici pravopisnih načela). U svojem smo se istraživanju (prema sintetskoj fonološkoj teoriji) za grafijske sustave koji se koriste

fonetskim (glasovnim) pismom opredijelili za fonetsko, fonematsko, morfofonematsko i etimološko pravopisno načelo (Sabol 1983., 1985.).

Iz ovdje rečenoga proizlazi da pred tipološkim opisom zvukovne strukture jezika stoji mnoštvo zadataka (neke smo naznačili i u svojim skicama); potrebno ih je provesti zbog toga da se opravdana Skaličkina sumnja preokrene u vjerovanje kako je fonološka tipologija realno moguća. U istraživanju fonološke tipologije bit će - uz ostalo - zanimljivo dalje pratiti reakcije zvukovne razine na jačanje procesa jezične integracije u današnjemu svijetu. I napokon - u zaključku valja napomenuti još jedno. Tipologija pruža optimalnu osnovicu ne samo za teorijsko konfrontacijsko istraživanje jezika (Deszö, 1982.), nego ujedno predstavlja disciplinu koja "otvara oči" i u praktičnome učenju jezika.

Ključne riječi: fonološka tipologija

Z PROBLEMATIKY FONOLOGICKEJ TYPOLOGIE

Ulohou typológie je „nielen skonštruovať rámec umožňujúci klasifikovať a porovnávať rozličné jazyky na základe prítomnosti či neprítomnosti istých javov, ale aj nachádzať vzťahy medzi jazykovými javmi“, existujúcimi „vnútri jazykových rovin, ale aj medzi jednotlivými jazykovými rovinami“ (Krupa, 1980, s. 119). Charakteristické črty, resp. spoločné znaky jazykov možno zisťovať na všetkých rovinách. Najvýraznejšie sa tieto črty prejavujú vo fonológii, morfológii a syntaxi, menej v slovnej zásobe (k niektorým všeobecnejším otázkam typologického opisu jazykov porov. napr. štúdie V. Zvegin-čeva, V. Skaličku, E. Benvenista, J. H. Greenberga, R. Jakobsona a A. Isačena v zb. *Novoje v lingvistike*, 3, 1963, s. 9–121). Preto možno hovoriť aj o fonologickej typológii.

Napriek priam neprehľadnému množstvu kontrastívnych, konfrontačných, ba typo-logických fonologických štúdií (z novších prác – spolu s rozborom príslušnej lit. – pozri napr. Galton, 1991; Sawicka, 1991; – základná včrzia našich poznámok o fonologickej typológii bola publikovaná r. 1986) vyslovuje V. Skalička (1967) skeptickú vetu: „Eine phonologische Typologie existiert aber noch nicht.“ (s. 73). Podľa neho sú tu stále viaceré nejasné miesta: vymedzenie univerzálí fonologickej typológie rozličných fono-logických systémov, určenie dimenzii tvoriacich základ typológie i súvislosti medzi nimi, existencia súvislostí medzi fonologickou a gramatickou typológiou. Ale autor sa nevzdáva: uvažuje o pravidle symetrie, hierarchie a inkompatibility vo fonologických systémoch, z typologického hľadiska vymedzuje tzv. základné a zvláštne fonémy (vyhrady proti takémuto „diskriminačnému deleniu“ foném porov. u E. Paulinyho, 1961, s. 26; tu by sa dala skôr uplatniť téza o centrálnych a periférnych fonémach), skúma vzťahy medzi vokálmi a konsonantmi v systéme a v texte a uvažuje o možnosti zaradiť zákonitosti väzby medzi týmito dvoma základnými skupinami foném k ostatným typologickým delidlám: tak sa mu polysyntetické jazyky (napr. čínština) ukazujú ako výrazne vokalicke, aglutinačné jazyky (napr. maďarčina) inklinujú ku konsonant-kosti, v izolačných jazykoch (napr. francúzština) je podobný stav ako v polysyntetických jazykoch, jazyky s dominantou flektivnosti (napr. praslovančina) majú vysokú vokalicnosť v repertoári i v texte (podrobne 1960, s. 81–110). Bádania v oblasti fonologickej typológie uvádzajú ďalšie príklady na niektoré univerzálne jazykové súvzťažnosti prvkov fonologickej roviny (porov. Uspenskij, 1965, s. 14; tam aj rozbor lit.): nict jazykov bez samohlások (v rámci vokalickeho podsystemu by sa – podľa nášho názoru – dalo uvažovať o protiklade jazykov len s „čistými“ vokalickými štruktúrami a jazykov aj s „prechodnými“ vokalickými štruktúrami), niet jazykov bez záverových spoluhlások, vo všetkých jazykoch sú najmenej dve fonologické protikladné artikulačné pozície pre okluzívy, vo všetkých jazykoch je fonologický protiklad záverových a nezáverových foném a slabika so štruktúrou konsonant – vokál, existuje zložitý vzájomný vzťah medzi protikladom krátkych a dlhých samohlások a dynamickým prí-zvukom (porov. zákon inkompatibility voľného prízvuku a voľnej kvantity – Jakobson, 1931; Krámský, 1966) atď. O typologický

opis nicktých suprasegmentálnych javov (najmä melódie) sa úspešne pokúsil M. Romportl (1973, s. 131–136). Autor rozlišuje štyri intonologické typy: 1. jazyky, v ktorých je intonologická charakteristika vlastnosťou slabiky a je vymedzená hranicami slabiky (tonálne, tonémické jazyky, napr. čínština), 2. jazyky, v ktorých sa intonologicky charakterizujú vyššie semantické jednotky (slova); ide o jazyky s tzv. tónovým (melodickým) prizvukom; intonologické prostriedky sa tu využívajú na úrovni fonológie slova (napr. srbochorvátčina, slovinčina, litovčina, švédčina, nórčina), 3. jazyky, v ktorých intonologické prostriedky (a osobitne tónový príbeh) pôsobia funkčne vo fonológii vety (napr. čeština, slovenčina, ruština), 4. typ, v ktorom sa intonácia jazykovo nevyužíva; jazyky tohto typu neobsahujú nijakú relevanciu intonologických prostriedkov (tamilčina); intonologické prostriedky (najmä melódia) môžu mať len funkciu vymedzovania prehovoru a všeobecne funkciu vyjadrovať stupeň a povahu emócie (ide o univerzálnu intonologicko-typologickú vlastnosť jazykov). Intonologickú typológiu autor nepokladá za časť všeobecnej typológie (hranice medzi intonologickými typmi sa totiž nemusia zhodovať a veľmi často sa ani nezhodujú s hranicami medzi jazykovými typmi všeobecnej typológie).

Je prirodzené, že zo zvukových prvkov osobitne upútavala pozornosť aj bádateľov v oblasti fonologickej typológie slabika, komplexná fonická jednotka integrujúca segmentálny a suprasegmentálny podsystem (porov. napr. Lekomcva, 1968; Erhart, 1984; Sawicka, 1985; Sabol, 1994; 1997; tam aj ďalšia lit.). Konfigurácia fonických prvkov v štruktúre slabiky ako súčasť formy, jazykového znaku má aj svoje typologické parametre. Diferencie, ale aj podobnosť či „paralelnosť“ v štruktúrach slabík v jednotlivých jazykoch vyplývajú z uplatnenia „modelov“ konfigurácie nesonantických prvkov (foném s dištingtívnou vlastnosťou konsonantnosti/marginalnosti) a sonantických prvkov (foném s dištingtívnou vlastnosťou vokálnosti/kulminatívnosti) a z fonického stvárňovania striktúry/practúry/iniciály a restriktúry/kódy. Ak vychádzame zo základných poznatkov o hierarchii prvkov v štruktúre jazyka, že nižšia jednotka je inkorporovaná, „vrastená“ do vyššej jednotky (napr. prozodické vlastnosti slova sú štruktúrne nadradené prozodickým vlastnostiam slabiky, ktoré sú zase nadradené prozodickým vlastnostiam fonémy), môžeme pre fonicko-kombinačné „najcitlivejšie“ pozície v slove (iniciálna a finálna), a teda aj pre začiatky prvých a pre konce posledných slabík slova stanoviť dva typologické modely slabiky, ktoré vychádzajú z možnosti konfigurácie fonických prvkov diferencovaných podľa stupňa sonority (od minima po maximum; ako relevantné sa tu ukazujú tri skupiny fonických prvkov: vokály – sonanty, šumové spoluhlásky – nesonanty, sonórne spoluhlásky – nesonanty aj sonanty): model „oko“ a model „rybka“ (Sabol, 1994, s. 221–222; 1997 a i.).

Z ukážkových dotýkov s odbornou literatúrou sa ukazuje, že fonologická typológia sa intenzívne hlási k životu, hoci stále zápasi s určitými problémami. Nicktoré čiastkové námety do diskusie z tejto oblasti uvedieme v ďalších poznámkach.

Typologický opis jazykov má svoju prapričinu v „prekliati“ arbitrarnosti jazykového znaku, hoci arbitrárny vzťah medzi materiálnoú stránkou znaku (designátorom) a ideál-ným obsahom znaku (designátom) vlastne garantuje suverénny odraz skutočnosti v ja-zyku i jeho úspešnú komunikáciu (argumenty pozri v práci Ondruš – Sabol, 1987, s. 61). Arbitrarnosťou znaku je teda daný fakt, že jazyky sa líšia predovšetkým v oblasti formy (viac v priestore ako než čo), čím viac sa zvyšuje abstrakcia jazykových jednotiek, čím viac sa jazyk bližie k mysleniu (na osi zvuková rovina – onomatologická rovina – onoma-ziologická rovina – nocmatická rovina), tým sú si jazyky bližšie, tým viac sa v jazykoch prejavuje univerzálny, ľudský princíp odrazu objektívneho sveta v našom vedomí (jazyky sa viac integrujú v abstraktných oblastiach – porov. opozíciu „abstraktného“ vedckého štýlu a „konkrétneho“ umeleckého štýlu). V tejto súvislosti treba upozorniť na dialektiku zvuku a významu: Ak vyjdeme z tézy, že ľudské vedomie, ľudský rozum neodraža predmety objektívnej reality v „surovom“ stave, ale špecificky ľudskou po-rovnávacou analytickou a zovšeobecňujúcou, z abstrahujúcou činnosťou (pozri Ondruš – Sabol, 1987, s. 217 n.), tak môžeme konštatovať, že aj pri „vybere“ zvukových pro-striedkov na ich využívanie ako nositeľov a diferenciatorov sémantickej informácie (ide o dištingtívnu sehopnosť foném) používateľmi sa v príslušnom jazyku robí selekcia (podobne ako pri „vybere“ sémantických dištingtívnych črt na onomaziologickej úrovni). Môžeme to demonštrovať na vzťahu troch zvukových jednotiek, v ktorých sa realizuje diferencovaná „hladina“ vzťahu jednotlivého a všeobecného (vychádzame tu z našej syntetickej fonologickej teórie – Sabol, 1981; 1989 a i.) – fóny, fonémy a morfofonémy (podľa tejto našej teórie vymedzujeme ešte ďalšie dva prvky či „hladiny“ vzťahu jedno-tlivého/variantného a všeobecného/invariantného: hypofónu – ako najviac variantnú a najmenej invariantnú fonickú jednotku – a hypermorfofonému – ako najmenej variantnú a najviac invariantnú fonickú jednotku). Fóna je jednotlivým voči fonéme (fonéma je všeobecným voči fónu a jednotlivým voči morfofonéme), ale je všeobecným voči (jed-nocnému) zvuku ľudskej reči ako objektívnemu faktu: do fóny „vehádza“ zo zvuku jednak to, čo sa stáva relevantným (čo „vehádza“ ako všeobecné do fonémy), ale aj to, čo je z hladiska fonémy irelevantné; z toho vyplýva, že jazyky sa v zvukovej rovine najviac líšia v priestore „najkonkrétnejších“ zvukových jednotiek – na úrovni fóny, menej na úrovni fonémy, ešte menej na úrovni morfofonémy. So zvyšovaním abstrakcie zvukových jednotiek pribúda všeobecného, a teda aj typologického vo zvukovej stavbe jazykov (je tu akási paralela so syntaktickou typológiou, v ktorej sa zdôrazňuje pre-pojenie hlbkovej a povrchovej štruktúry, diatézy a aktantov a cirkumstantov). Pre typológiu z povedaného vyplýva záver, že pri „rekognoskácii“ zvukového terénu na typologický rozbor treba vychádzať z jednotnej fonologickej teórie pre všetky jazyky, pričom si treba všimáť rozličné vrstvy vzťahu jednotlivého a všeobecného vo zvukových jednotkách; najmä cez morfofonému (cez zvukovú konštrukciu morfémy) ako „predstupeň“ základnej „podoby“ morfémy sa zvuková rovina „priamo“ napája na morfológickú rovinu, ktorá tvorí podstatnú súčasť typologického opisu jazykov. Pri typologickom prieskume

jazykov je podľa nás ďalej vhodné viesť paralelu fonéma – morféma – lexéma na jednej strane a prozodéma – syntagméma – štýléma na druhej strane. Tak sa „logicky“ sklbi primárna funkcia zvukových jednotiek z oblasti segmentov a suprasegmentov: „spolupráca“ segmentov s morfológiou a lexikálnou rovinou a „súčinnosť“ suprasegmentov so syntaktickou a štýlistickou rovinou.

V doterajších typologických výskumoch zvukovej roviny sa viac vymedzujú prvky než prvky aj vzťahy medzi nimi. Dôležité však tu je (vzhľadom na komplexný systémový výskum) venovať primeranú pozornosť nielen prvkom (fonémam, prozodémam), ale aj ich vlastnostiam (dištingtivné príznaky) a vzťahom medzi prvkami aj ich vlastnosťami (fonologické protiklady a ich funkčné využitie) a na tomto pozadí sa pokúsiť systematickejšie zachytiť vzťahy medzi jednotlivými javmi vnútri zvukovej roviny, ale aj ich relácie k javom z iných rovin jazykovej sústavy (pre fonologickú typológiu by sa dali využiť napr. aj podnety zo skúmania parametra formy, a to formálnej variability a formálnej konštitúcie v stavbe morfémy – Krupa, 1980). Preto sa ukazuje ako potrebné prieskumi fonologickej typológie vniknúť aj do podstaty fungovania neutralizácií (tieto zmeny fonických prvkov pod vplyvom zvukového okolia sa uskutočňujú na úrovni fony a fonémy) a alternácii (tieto zmeny fonických prvkov pod vplyvom významového okolia sa uskutočňujú na úrovni fony, fonémy a morfofonémy) v príslušných jazykoch; v týchto javoch sa totiž plne prejavuje funkčné zaťaženie foném a ich protikladov a zároveň sa dialekticky viaže zvuková a významová zložka v jazyku. Postup tu musí byť od podrobného prieskumu neutralizácií a alternácii v konkrétnych jazykoch cez mikro-typológiu (situáciu v príbuzných jazykoch) až po makrotypológiu.

Je otázka, či pre typologický (presnejšie mikrotypologický) opis fonickej stavby jazykov by nemal aspoň ilustratívny význam rozbor vzťahu zvukovej a grafickej roviny (ide o problematiku pravopisných princípov). V našom výskume (podľa syntetickej fonologickej teórie) pre grafické sústavy používajúce hláskové písmo vymedzujeme fonetický, fonematický, morfofonematický a etymologický pravopisný princíp (Sabol, 1983; 1995).

Z povedaného vyplýva, že pred typologickým opisom zvukovej stavby jazykov stojí mnoho úloh (niektoré sme naznačili aj v našich skiciach); ich splnenie je nevyhnutné na to, aby sa oprávnená Skaličková skepsa zmenila na vieru, že fonologická typológia je reálna. Vo výskume fonologickej typológie bude – okrem iného – zaujímavé ďalej sledovať reagovanie zvukovej roviny na silnejší proces jazykovej integrácie v súčasnom svete. A celkom na záver sa nám žiada pripomenúť ešte jedno: Typológia poskytuje optimálnu základňu nielen pre teoretický konfrontačný výskum jazykov (Dezső, 1982), ale je disciplínou, ktorá „otvára oči“ i pri praktickom štúdiu jazykov.

Ján Sabol

Faculty of Philosophy, Prešov, Slovakia

ISSUES RELATED TO PHONOLOGICAL TYPOLOGY

The role of typology does not “relate only to the development of the framework for the classification and comparison of different languages on the basis of the presence or absence of certain phenomena but also to the discovery of the relations among linguistic phenomena”, achieved “at different linguistic levels and inter individual linguistic levels” (Krupa, 1980, p. 119). Characteristic features or common linguistic features may be established at all levels. These features are most prominent in phonology, morphology and syntax, slightly less in lexis (on some general issues regarding typological language description see studies by V. Zvcginceva, V. Skalička, E. Benvenista, J. H. Greenberg, R. Jakobson and A. Isačenko in the proceedings *Novoe v lingvistike* 3, pp. 9-121). Hence, one can talk about phonological typology.

In spite of the immense quantity of contrastive, confrontational, even typological phonological studies (for more recent works see Galton, 1991; Sawicka 1991; and the fundamental version of our considerations on phonological typology which was published in 1986), V. Skalička (1967) states rather skeptically: “Eine phonologische Typologie existiert aber noch nicht” (p. 73). According to his views there are still a lot of issues to be clarified: the identification of universals of phonological typology pertaining to different phonological systems, the determination of dimensions of typological base and their interrelationships, the relation between phonological and grammatical typology. The author, however, does not “give up”: he analyses the rule of symmetry, hierarchy and incompatibility in phonological systems, he classifies the so-called fundamental and specific phonemes (cf. E. Pauliny, 1961, p. 26 as for the reservations regarding such discriminational distinction; the thesis on central and peripheral phonemes could be applicable in this) from the typological point of view, he studies the relations between vowels and consonants in a system and in a text, and considers the possibility of incorporating these two fundamental groups of phonemes among other typological criteria. He establishes that polysynthetic languages (such as Chinese) appear as distinctly vocalic, agglutination languages (such as Hungarian) tend to consonantism, isolative languages (such as French)

behave like polysynthetic, and inflexive languages (such as Old Slavic) show a high degree of vocality in their range and in a text (for more details see 1960, pp. 81-110).

Researchers in the field of phonological typology report some other universal linguistic relations among the elements of phonological structure (cf. Uspenskij 1965, p. 14, along with the associated literature): there is no language without vowels (according to our views one could in the framework of vocalic sub-structure speak about languages with "pure" vocalic structures and those with "transitional" vocalic structures); there is no language without occlusive sounds - all languages have at least two opposite articulation positions for the occlusive sounds, in all languages there is a phonological opposition between occlusive and "non-occlusive" phonemes and a consonant-vowel syllable structure, there is also a complex interrelationship between the opposition of short and long vowels and dynamic stress (cf. the rule of incompatibility of free stress and free quantity - Jakobson 1931; Krámský 1966). M. Romportl (1973, pp. 131-136) he successfully accomplished the typological description of some suprasegmental phenomena (particularly intonation). The author distinguishes four types of intonational type: languages whose intonational characteristic is determined by a syllable structure or syllabic line of boundary, (tone, toneme languages, such as Chinese); 2. languages whose intonational characteristics are determined by higher semantic units (words). These are languages with the so-called tone (melodic) stress. An intonational means is used in this context at the level of a word phonology (e.g. Croatian, Slovene, Lithuanian, Swedish, Norwegian); 3. languages whose intonational means (and particularly tone course) work in the phonology of a sentence (for example Czech, Slovakian, Russian); 4. the type of language where intonation does not have any linguistic function. In languages of this type intonational means are absolutely not relevant (Tamil). Intonational means (particularly melody) have only the function of speech segmentation and in general the function of expressing the degree and type of emotions (it is the question of a universal intonational and typological linguistic feature). The author does not deem the intonational typology to be a component of general typology (the boundaries of intonational types should necessarily correspond and very often they do not correspond with the boundaries of linguistic types of the general typology).

It stands to reason that the interest of researchers in the domain of phonological typology of the sound means is focused particularly on a syllable, a complex phonological unit which integrates both a segmental and a suprasegmental subsystem (cf. e.g. Lekomceva 1968; Erhart 1984; Sawicka 1985; Sabol 1994, 1997). The configuration of the phonic elements in a syllable structure as a part of a linguistic sign entails its typological parameters. The differences and similarities in a syllable structure in individual languages are derived from the use of a configuration "model" of non-sonant elements (phonemes with distinctive features of consonantism /marginality and sonant elements (phonemes with distinctive features of vocality/culmination) and from the

phonic realization of stricture/practure/initials and restricture /code. If we start from the fundamental assumptions related to the hierarchy of the linguistic structure elements assuming that the lower unit is incorporated into a higher one (for example, the prosodic features of a word are structurally superimposed to the prosodic features of a syllable, which are consequently superimposed to the prosodic features of a phoneme), we can establish two typological models of a syllable for the positions which are from the phonic aspect most delicate in a word (initial and final), hence for the beginnings of the first and endings of the last syllables in a word, the models which derive from the possibility of the configuration of phonic elements differentiated according to the degree of sonority (from minimum to maximum; three groups of phonic elements are relevant in this context: vowels-sonants, fricatives-non-sonants, sonorant consonants - non-sonorant consonants and sonants), the model "eye" and the model "fish" ("rybka") (Sabol 1994, pp. 221-222; 1997).

Judging from the experimental contacts the phonologic typology has been extensively included into life, even though it is constantly exposed to various problems. Some of the topics which are definitely worth discussing will be mentioned in the examples that follow.

The typological language description has its primordial source in the "anathema" of arbitrariness of a linguistic sign, though the arbitrary relation between the material aspect of a sign (designator) and the ideal content of the sign (designatum) in fact guarantees the expression of reality of the language and its efficacious communicativeness (Ondruš, Sabol 1987, p. 61). The arbitrariness of a sign is apparent in the fact that languages are primarily distinguished at the level of form (more at the level of *how* than *what*). The larger the abstractness of the linguistic units the more language draws closer to thought (at the sound level - onomatologic level - onomasiologic level - noematic level) the more languages come closer, the more a universal, human principle of the objective reality in our consciousness is manifested (languages are more strongly integrated at the abstract level, compare the contrast of the "abstract" scientific style and "concrete" artistic (literary) style). With regard to the above stated it is worth mentioning the dialectics of sound and meaning. If we start from the assumption that human consciousness does not reveal the objects of reality as it really is, but in a specific human analytical and generalized appearance (see Ondruš, Sabol 1987, p. 217), we can conclude that on the occasion of a "selection" of the sound means used as exponents and differentiators of the semantic information (distinctive capacity of phonemes), users in the particular language select (like in the "selection" of the semantically distinctive features at the onomasiologic level). This is manifested in the relation of three sound units where the differentiated "levelness" of the relationship of general and particular (we depart here from our synthetic phonological theory: Sabol 1981, 1989 etc.) - phones, phonemes and morphophonemes (based on the same theory two more elements are distinguished of particular/variant and general/invariant: a hypophone as a maximally variant and minimally invariant phonic unit and a hypermorphophonem as the minimally

variant and maximally invariant phonic unit). A phone is particular in contrast to a phoneme (a phoneme is general in contrast to a phone and particular in contrast to a morphophoneme), but it is general in contrast to the (particular) sound of human speech as an objective fact: a phone takes from a sound what is relevant (what is general) but also what is from the phonemic aspect irrelevant. Thus it follows that languages at the sound level are for the most part distinguished in the area of the "most actual sound units, that is phones and less at the level of a phoneme and the least at the level of a morphophoneme. By an increase of abstractness of the sound units the level of abstractness rises, and consequently the level of typological in the language sound structure (there is a certain parallelism with the syntax typology where the interrelationship between deep and surface structure, diathesis and actant and circumstant). It can be concluded that in considering the sound area in typological analysis one should depart from the phonological theory unique to all languages, bearing in mind the different relationships of particular and general in the sound units. The sound level is "directly" connected with the morphological one (the fundamental component of a typological language description) through morphophonemes as a "pre-stage" of the basic morpheme "character". We deem that in the typological studies of language it is necessary to compare phoneme-morpheme-lexeme on the one hand and prosodeme - syntagme - styleme on the other. In this way the primary functions of the sound units at the level of segments and suprasegments will be "logically" connected: the "cooperation" of the segments with morphological and lexical level and the "participation" of suprasegments with the syntactic and stylistic level.

In the previous typological studies of the sound the elements in contrast to their interrelationship are more pronounced. However, it is significant (with regard to the complexity of the systematic studies) that special reference is paid not only to the elements (phonemes, prosodemes) but also to their characteristics (distinctive features) and their interrelationships and their characteristics (phonological oppositions and their functional realization). Relationships among individual phenomena in the framework of the sound level as well as their relationships with the phenomena occurring at the other levels of the linguistic system (the results obtained by studying parameters of form could be used for the phonological typology, namely the results of formal variability and formal constitution of a morpheme structure Krupa, 1980), should be studied more systematically departing from that basis. Hence, the studies of phonological typology ask for a thorough investigation of the essence of neutralization functioning (these changes of the phonic elements which are under the impact of semantic environment are realized at the level of a phone, a phoneme and a morphophoneme) in particular languages. These phenomena completely reveal the functional load of a phoneme and its opponents while at the same time dialectally connecting the sound and semantic language components. The procedure must be carried out from the comprehensive study of neutralization and alternation in particular languages, over microtypology (the situation in the related languages) to macrotypology.

There still remains the question: Would the analysis of the relationships of the sound and graphic level (orthographic principles) have, at least as a way of illustration, any meaning for the typological (or to be more precise microtypological) description of the sound structure? In our research (following the synthetic phonological theory) we decided for the phonetic, phonematic, morphophonematic and etymological orthographic principle for the graphy systems which use the phonetic alphabet (Sabol 1983; 1985).

From all stated above it follows that the typological description of the language sound structure is faced with numerous tasks (some have been highlighted in minute detail). It is of a paramount importance that they be carried out so that the skepticism expressed by Skalička turns into belief that phonological typology is realistic and feasible. It will be interesting to follow in the studies of phonological typology the reaction of the sound level on the intensification of the process of linguistic integration in the world today. And finally, there is one more thing to highlight: typology offers the optimal basis not only for the theoretic and contrastive study of language (Deszo) but it also represents the domain which gives insights into the practical learning of languages.

Key words: phonological typology

LITERATURA

- Dezső, L.** Studies in Syntactic Typology and Contrastive Grammar. Budapest, Aka-démiai Kiadó 1982. 307 s.
- Erhart, A.** Základy jazykovedy. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1984. 186 s.
- Galton, H.** How Slavic Phonological Typology Changed Through Contact. In: Pro-ceedings of the Conference Linguistics and Phonetics: Prospects and Applications. Prague, August 27-31, 1990. Ed. B. Palek and P. Janota. Prague, Charles University Press (Karolinum), s. 279-284.
- Jakobson, R.** Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie. In: Travaux de Cercle Linguistique de Prague. 4. Prague, Jednota československých matematiků a fysiků 1931, s. 164-183.
- Krámský, J.** On the Phonological Law of Incompatibility of Free Quantity and Free Stress. In: Travaux linguistiques de Prague. 2. Les problèmes du centre et de la péri-phérie du systéme de la langue. Red. J. Vachek. Prague, Academia 1966, s. 133-145.
- Krupa, V.** Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bra-tislava, Veda 1980. 166 s.
- Lekomceva, M. I.** Tipologija struktur sloga v slavianskich jazykach. Moskva, Izda-tel'stvo Nauka 1968. 224 s.
- Novoje v lingvistike.** 3. Red. V. A. Zvegincev. Moskva, Izdatel'stvo inostranoj literatu-ry 1963. 568 s.

- Ondruš, Š., Sabol, J. Úvod do štúdia jazykov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedago-gické nakladateľstvo 1987. 343 s.
- Pauliny, E. Fonológia spisovnej slovnčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické na-kladateľstvo 1961. 120 s.
- Romportl, M. Studies in Phonetics. Prague, Academia 1973. 217 s.
- Sabol, J. Teoretické východiská slovenskej fonológie. In: Studia Academica Slovaca. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 391–402.
- Sabol, J. O pravopisných princípoch. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 26–30.
- Sabol, J. Z problematiky fonologickej typologie. In: Znalosťou cudzích jazykov za mier a pokrok. Zborník z Komenského trienále 1983. Red. J. Mistrik. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetu 1986, s. 19–22.
- Sabol, J. *Syntetická fonologická teória*. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.
- Sabol, J. Slovenská slabika (Náčrt problematiky). In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 214–224.
- Sabol, J. Grafické a fonické systémy. In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995, s. 158–163.
- Sabol, J. K typologickej charakteristike slovenskej slabiky. In: Zborník Filozofickej fakulty UK v Bratislave. (Krajčovičov zborník.) Bratislava, FF UK 1997 (v tlači).
- Sawicka, I. Syllabic Structure in Slavic Languages. Rocznik Slawistyczny, 45, 1985, s. 3–9.
- Sawicka, I. Problems of the Phonetic Typology of the Slavic Languages. In: Studies in the Phonetic Typology of the Slavic Languages. Ed. I. Sawicka and A. Holvoet. Warszawa, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy przy Instytucie Słowianoznawstwa PAN 1991, s. 13–35.
- Skalička, V. Vývoj jazyka. Soubor statí. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960. 111 s.
- Skalička, V. Die phonologische Typologie. In: Phonetica Pragensia. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 6. Praha, Universita Karlova 1967, s. 73–78.
- Uspenskij, B. A. Strukturnaja tipologija jazykov. Moskva, Nauka 1965. 286 s.